

Mila Đorđević*

DOVOLJNO USPEŠNI DA NIKADA NE PROPADNU

Greg Barak, *Nekontrolisana moć korporacija*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2020, 210 str.

„Zakoni su kao paukova mreža:
za nju se lepe sitne muve,
dok velike sa lakoćom kroz nju prolaze.“

Anakars

Greg Barak (*Gregg Barak*), jedan od vodećih sociologa i kriminologa današnjice, tokom svoje duge karijere bavio se brojnim kriminološkim temama, od kojih su najznačajnije kriminal belih okovratnika i kriminal međunarodnih korporacija. Knjiga *Nekontrolisana moć korporacija (Unchecked Corporate Power)* je nastavak i proširenje njegove knjige *Krađa nacija (Theft of a Nation)* u kojoj se autor fokusirao na finansijski kriminalitet i događaje koji su doveli do kraha berze 2008. godine. U ovoj knjizi, Barak je proširio svoj predmet istraživanja – bavi se temama poput ekološkog kriminaliteta, utaje poreza, nepoštovanja odredaba radnog prava od strane multinacionalnih kompanija, kao i nemoći država da ove zločine sankcionišu.

Knjiga *Nekontrolisana moć korporacija* se sastoji od tri dela: Rutinizacija kriminaliteta moćnih, Zločini protiv opšteg dobra i Zauzdavanje štete koju nanose korporacije. Nakon prvog, uvodnog dela, u kome autor obrađuje opšte teme, drugi deo knjige je podeljen na tri poglavlja gde svako poglavlje govori o jednoj vrsti kriminaliteta: finansijskom, ekološkom i dogovoru države i korporacija o vršenju štetnih radnji – korupciji. Autorova ideja nije samo da prikaže kriminal multinacionalnih kompanija već i da objasni nemoć države da se sa njima izbori. Upravo tu se ogleda kvalitet ovog dela: Barak razotkriva obrasce ponašanja država koji se građanima predstavljaju kao da im idu u prilog i da su za njihovo dobro, a u stvari samo doprinose bogaćenju nekolicine. Osnovna Barakova ideja je da pokaže kako države rutinizuju, racionalizuju, zataškavaju i normalizuju krivična dela multinacio-

* Master pravnik iz uže naučne oblasti sociologija prava; e-mail: miladjevic@gmail.com

nalnih kompanija, da bi se na kraju široj javnosti prikazala kao nešto što ne treba da bude sankcionisano. Pojedinci u multinacionalnim kompanijama uživaju veliki ugled i visok status i Barak odatle počinje prilikom objašnjavanja ovih pojava. U svetu kriminaliteta, Barak objašnjava, ljudi se dele na one koji imaju socijalni status i reputaciju i one koji ih nemaju – jedne reputacija napada, druge štiti. Kriminalitet i ugled su definisani kao polarne suprotnosti i „obim primene krivičnog zakona obrnuto je proporcionalan socioekonomskom položaju potencijalnog učinioca“.

U prvom poglavlju drugog dela, koji je posvećen finansijskom kriminalitetu, Barak daje svoje viđenje događaja koji su doveli do kraha berze 2008. godine. Greg Barak smatra da se krah nije dogodio „zato što je mnogo Amerikanaca odjednom želelo da kupi domove koje sebi nisu mogli da priušte“, već „zato što je Vol Strit (*Wall Street*) želeo da ljude opskrbi novcem putem rizičnih kredita“ da bi cene nepokretnosti bile visoke. Barak objašnjava da se svaka kapitalistička država nalazi u nezavidnom položaju kada treba da sankcioniše transakcije koje su jednako ilegalne i visokoprofitabilne, kao što su pomenute transakcije Vol Strita u vezi sa nekretninama. Tada države pribegavaju rutinizaciji tih zločina. Zbog toga se ne može skoro nigde čuti da se o krah u berze govori kao o krađi/proneveri/kršenju zakona – što je ona nesumnjivo bila – već se govori o grešci ili slučajnosti. Slične primere sa finansijskim malverzacijama Barak navodi i prilikom nameštanja Libor stopa (*Libor – The London Interbank Offered Rate*), kao i sa utajama poreza. O ovim događajima se nikada ne govori kao o krivičnim delima, iako ona to jesu, dok žrtve nisu samo države i njihovi prihodi već i pojedinci koji su ili ostali bez domova, ili su plaćali veće rate za kredit, ili su radili u nehumanim uslovima za male plate da bi se smanjili rashodi multinacionalnih kompanija.

Sledeće polje Barakovog interesovanja je ekološki kriminalitet koji obrađuje u drugom poglavlju drugog dela knjige. Žrtve ekoloških krivičnih dela multinacionalnih kompanija nisu samo apstraktni pojmovi poput životne sredine, biodiverziteta ili ekosistema oko postrojenja kompanija. U slučaju kompanije Dupont (*DuPont*), koja je prvi Barakov primer kada su u pitanju takva dela, posledice su deformiteti oka kod nekolicine novorođenčadi čije su majke radile u njihovim fabrikama. Ista kompanija je odgovorna za izlivanje otrovnih supstanci oko svojih postrojenja u jednom gradu u Zapadnoj Virdžiniji, čime je zagađena pijaća voda u tom gradu, što je za rezultat imalo podnošenje 3.535 tužbi protiv ove kompanije. Prva u nizu onih koji su podneli tužbe bila je Karla Bartlet, koja je preživela rak bubrega, za koji je smatrala da je uzrok bila voda koju je pila dugi niz godina, a sud je presudio u njenu korist i postavio presedan u ovakvim slučajevima.

Barak navodi još neke primere u hemijskoj industriji, gde postoji kovanica za kriminalitet koji vrše kompanije iz te oblasti – *chemionality*

(*chemical criminality*), kao i u industriji genetski modifikovane (GMO) hrane. U svim ovim slučajevima, pojedinci koji se odvažavaju da tuže ove kompanije i zahtevaju zaštitu svojih prava pred sudom, suočeni su sa neravnopravnim položajem u odnosu na te kompanije. Multinacionalne kompanije su u stanju da plate najbolje timove pravnika, a „odugovlačenje“ procesa im odgovara i oni aktivno rade na usporavanju i razvodnjavanju slučaja. Moćno oružje koje su pojedinci u ovakvim slučajevima imali jesu kolektivne tužbe, ali i to sredstvo im više neće biti omogućeno, jer velike kompanije intenzivno lobiraju da se ovaj pravni institut izmeni kako bi se pojedincima otežalo njihovo pokretanje (u svakom pojedinačnom slučaju potrebno je dokazati postojanje pravnog interesa za učešće u kolektivnoj tužbi). Barak ovo poglavlje završava pomalo sumornim zaključkom da pojedincu sada zaista ništa drugo ne preostaje do da čeka da bude „otrovan, diskriminisan i lišen i ove ograničene slobode koju poseduje“.

Ovim se ni približno ne iscrpljuje dijapazon primera multinacionalnih kompanija koje rade na štetu „običnih“ građana. U poslednjem poglavlju drugog dela knjige, Barak govori o saradnji države i multinacionalnih kompanija, npr. o ratu protiv narkotika i imigranata koji doprinosi otvaranju privatnih zatvora i proizvodnji unutar industrije oružja, te pojedincima nije ni u interesu da ove borbe zaista budu uspešne i da se okončaju. Privatni zatvori u Sjedinjenim Američkim Državama (SAD) donose svojim vlasnicima ogromne prihode, te oni kontinuirano lobiraju da se imigranti ne deportuju u države odakle su došli, već da se smeštaju iza rešetaka. Ilegalni prelazak preko granice je devedesetih godina bio građanski prestup kažnjiv isključivo deportacijom, dok je danas krivično delo za koje postoje posebni zatvori. Čak postoji i poseban naziv za ovakvu vrstu „kriminala“ – krimigracija (*crimigration*). Načini bogaćenja kroz saradnju sa državom tu se ne završavaju, te Barak kritikuje i privatno obrazovanje koje tera mlade na zaduživanje, privatne zdravstvene sisteme i sl. Školovanje u SAD nije besplatno i ne postoje fakultetska mesta koja se finansiraju iz budžeta, te mnogo mladih nakon završetka školovanja u život ude sa ogromnim dugom, koji mnogi ne uspeju da otplate. Barak iznosi podatke da je nakon hipotekarnog duga za kupovinu kuća i stanova, dug za obrazovanje na drugom mestu kada se gleda struktura duga u SAD. Iako mnogi smatraju da su školarine u SAD previsoke, većina ljudi ne shvata koliko finansijski ne bi bilo opterećenje za vladu da pokrije troškove tih školarina. Odnosno, školarine zaista nisu neophodne, a opterećenje koje stvaraju pojedincima je ogromno. Takođe, Barak smatra da privatne kompanije jesu vešte u zarađivanju novca, ali da nemaju mnogo iskustva sa pružanjem nefinansijskih usluga, te kao ilustraciju loše prakse navodi primer čoveka koji je odbio da plati privatnoj vatrogasnoj službi račun za njihove usluge, jer nisu stigli na vreme i njegova kuća je zbog toga izgorela

do temelja. Vatrogasna služba ga je, uprkos neobavljenom poslu, tužila za iznos od 15.000 dolara zbog neplaćenih usluga.

Što se tiče problema javnog i privatnog školstva u SAD, slična situacija se može primetiti i u Srbiji, gde paralelno postoje državni i privatni sistem zdravstvene zaštite. Činjenicu da većina onih koji sebi mogu da priušte privatno zdravstvo u Srbiji to i čini ne treba videti kao argument u prilog tome da zdravstvo mora da bude privatno da bi bilo dobro i efikasno. Državno zdravstvo u Srbiji, kao i državne škole u SAD, inferiorne su u odnosu na privatne jer se sistematski ne ulaže u njih. Paralelno sa takvom degradacijom i neulaganjem u državne škole u SAD, Barak navodi da „privatne škole izvlače novac iz državne kase o trošku javnog interesa“.

Svi primeri u sva tri poglavlja imaju za cilj da pokažu da slobodno tržište i kapitalistička država nisu u stanju da ovakvom kriminalitetu stanu na put, te ih opravdavaju i zataškavaju. Ideja da države ne sankcionišu zločine bogatih i moćnih nije nova. Još je Karl Marks (*Karl Marx*) govorio o tome da su zakoni sredstvo za kontrolisanje radničke klase od strane kapitalističke. Vilijam Čemblis (*William Chambliss*) govori o tome da države borbu protiv siromašnih prikazuju kao borbu protiv kriminala i da na taj način prikrivaju svoje neuspehe u rešavanju stvarnih problema na tom polju. O tome govori i Barak kada prikazuje da se svi akti američke države svode na interese moćnih pojedinaca: inkriminisanje imigranata koji se smeštaju u privatne zatvore i tako popunjavaju broj potreban za njihovo postojanje i dalje funkcionisanje, privatno zdravstvo koje je skupo, a neefikasno, postojanje privatnih škola zbog kojih se više ne ulaže u sektor javnog školstva i njihov kvalitet sve više opada i sl.

Pomenute pojave autor dovodi u vezu sa rastućim društvenim nejednakostima, slobodnim tržištem i globalizacijom. Kapital se akumulira kako na globalnom, tako i lokalnom nivou. Barak navodi primer SAD u kojem je odnos plate izvršnog direktora i radnika pre pedeset godina bio 30:1, pre dvadeset godina 123:1, a danas je 300:1. Štaviše, usled rastućih društvenih nejednakosti u svetu, uz razvijanje slobodnih ekonomija koje su se pokazale kao nestabilne, samo se pogoršava već postojeća politička asimetrija, a izgledi da će se sa ovim zločinima prestati je sve manja. Zašto? Zato što je ovaj kriminalitet visoko isplativ društvenim akterima uključenim u njihovo vršenje i oni nemaju podsticaj da prestanu sa kriminalnim aktivnostima. Trenutna globalna politička ekonomija nije u stanju da se sa time izbori, te je i neprimenjivanje zakona od strane država logična posledica. Bez strukturalne promene, ovaj kriminalitet se ne može zaustaviti, zaključuje autor.

Greg Barak je otvoreni kritičar neoliberalnog kapitalizma i slobodnog tržišta. On zahteva da tržište bude fer, a ne samo slobodno. Što je najvažnije, on daje čvrste dokaze koji opravdavaju njegove kritike i teraju na razmišljanje. Koliko god mi bili veliki ljubitelji tržišne utakmice, svi

podaci nedvosmisleno pokazuju da tržište nije u stanju da se samoreguliše, odnosno barem ne na način da to ide na opštu korist. Postaje jasno da je intervencija neophodna.

U posljednjem delu knjige „Zauzdavanje štete koju nanose korporacije“ Barak predlaže određena rešenja čitaocima u borbi sa multinacionalnim kompanijama. Kao pozitivan primer u takvoj borbi, Barak navodi organizaciju *Corporate Accountability International* koja je dovela do promena u korporativnim praksama kompanija Nestle (*Nestle*) i Dženeral elektrik (*General Electric*), a svoje višedecenijsko delanje nastavlja otkrivanjem korupcije i izveštavanjem o njoj, o ugrožavanju životne sredine i ljudskih prava od strane multinacionalnih kompanija. Oni u okviru svog godišnjeg izveštaja imaju svojevrstu „kuću sramote“ (*Corporate Hall of Shame*) gde su se našle mnogobrojne poznate korporacije sa svojim negativnim visokoprofitabilnim praksama.

Pored ovog primera, Barak predlaže još niz ideja od kojih su neke lakše, a neke teže ostvarive u praksi. Neka rešenja su direktno primenljiva samo na društveni kontekst SAD, ali su mnoga primenljiva i u ostalim zemljama sveta. Određeni Barakovi predlozi već postoje u Srbiji, poput državnog zdravstvenog sistema, besplatnog školstva i mogućnosti studiranja o trošku budžeta. Kod nas je ovakvo uređenje rezultat činjenice da je Srbija bila socijalistička država. Ovo nasleđe treba da sačuvamo i negujemo, jer kao što Barak pokazuje, posledica postojanja ovakvih privatnih institucija ne ide na opštu korist. Barak predlaže uvođenje još nekih socijalističkih ideja koje idu u korist opštem dobru: državno vlasništvo banaka, uvođenje pragova minimalnih životnih standarda o kojima bi se brinula država, povećanje davanja za nezaposlene i siromašne i sl. Predlaže i određene originalne pravne institute: korporativnu odgovornost u međunarodnom krivičnom pravu i standard pravične trgovine u međunarodnoj trgovini. Određene ideje su lakše, a određene teže ostvarive, ali je svakako za početak dovoljno da navedu na razmišljanje o neophodnosti i načinima promena.

Za sam kraj Greg Barak nas podseća da psihološka istraživanja pokazuju da bogatstvo najčešće podrazumeva i manjak empatije, kao i veći stepen nepoštovanja prema onima koji se na socijalnoj lestvici nalaze na nižem društvenom položaju. On postavlja pitanje šta će se desiti sa društvom u kojem se sve veća moć prepušta ogromnim multinacionalnim kompanijama i šta ćemo mi lično učiniti da do toga ne dođe. On nudi ideje oko kojih pojedinci, na lokalnom i globalnom nivou, mogu i treba da se udruže i likvidiraju postojeće korporacijske prakse koje koriste samo kompanijama.

Dostavljeno Uredništvu: 10. oktobra 2020. godine

Prihvaćeno za objavljivanje: 25. novembra 2020. godine